

مصادیق نفقه زوجه در فقه امامیه

سکینه احمدی منتظر^۱

چکیده

در اسلام یکی از راه‌های رفع نیاز مادی افراد، تعلق گرفتن نفقه به آنهاست. پژوهش حاضر با هدف بررسی مصادیق نفقه زوجه در فقه امامیه به روش توصیفی-تحلیلی انجام شد. نتایج نشان داد که نفقه زن براساس آیات و روایات واجب است. مصداق نفقه در بسیاری روایات اشاره شده است. برخی فقها براساس روایات مصداق نفقه را خوراک، پوشاک و مسکن معرفی کرده‌اند و مقدار آن، شأن زن و یا عرف جامعه است. برخی فقها مصداق نفقه را مایحتاج زن معرفی کرده‌اند که می‌تواند مصادیق را با گستره بیشتری با این ملاک تعیین کرد.

واژگان کلیدی: نفقه، مصادیق جدید نفقه، فقه امامی، شأن زن، عرف جامعه.

۱. مقدمه

دین مقدس اسلام برای تمام مخلوقات حقوقی را اختصاص داده است. امروزه باتوجه به تغییر و تحولاتی که در نهادها و روابط اجتماعی و همچنین نقش و جایگاهی که زن در این عرصه ایفا می‌کند، تبیین نفقه در نظام فقهی اسلامی به خوبی می‌تواند الهام‌بخش نگاه ویژه اسلام به جایگاه زن در نهاد خانواده، جامعه و روابط اجتماعی باشد. نفقه به معنای چیزی است که برای گذران زندگی لازم و مورد نیاز است. هرچند فقهای امامیه کمتر به تعاریف نفقه پرداخته و بیشتر به مصادیق آن توجه نموده‌اند، بااین حال، تمام فقهای امامیه بر وجوب نفقه زوجه اتفاق نظر دارند. منابع فقهی نفقه شیعه عبارت است از: کتاب، سنت، اجماع، عقل. فقها به طور معمول، نفقه را

۱. دانش پژوه کارشناسی ارشد فقه تربیتی از کشور افغانستان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی ص العالمیه، قم، ایران.

عنوانی برای غذا، لباس، مسکن و سایر نیازمندی‌ها گرفته‌اند. هرچند در عرف نفقه معنای اخص پیدا کرده و تنها به خوراک گفته می‌شود و البسه و سکنی و سایر موارد قسیم آن قرار گرفته‌اند. اکنون این پرسش مطرح می‌شود که چه مصداق‌هایی، از نظر فقه و فقهای امامیه نفقه زوجه هستند. در پژوهش حاضر به این سؤالات پاسخ داده می‌شود: اسباب نفقه چیست؟ مصادیق نفقه زوجه در آیات و روایات چه می‌باشد؟ مصادیق نفقه زوجه از منظر فقهای امامیه کدامند؟ حکم محسوب شدن بعضی مسائل جدید که منشأ عقلایی دارد مانند عمل جراحی زیبایی (درمانی) از نفقه زن چیست؟

به نظر می‌رسد نفقه مفهومی عامی دارد که شامل موارد احصا شده در فقه نیست و در هر زمان باتوجه به شیوه و سطح زندگی زوجه قابل تغییر است. امروزه مواردی مانند: خودرو، لوازم آرایش، هزینه ورزش، مشاوره‌های پزشکی و خانواده و... نیز از مصادیق نفقه محسوب می‌شوند مشروط بر آنکه در شأن زوجه باشد. نفقه یکی از دستورات اسلام است و در کتب فقهی خالی از سابقه نیست به ویژه اینکه این مبحث از جمله مباحث فقهی است که در قرآن به صراحت از آن یاد شده است. در فقه امامیه پرداخت نفقه حقی است که برای زن و دیگر اعضا خانواده مبتنی با شأن و عادت آنها و توانمندی سرپرست خانواده باید فراهم شود. مقاله‌هایی که به این موضوع پرداخته‌اند عبارتند از: مقاله بررسی مصادیق نفقه و چگونگی اعمال آن در قانون، نوشته سلیمانی و مسعودزاده (۱۳۹۱). نویسنده در مقاله حاضر درصدد بررسی نفقه در قانون حمایت از خانواده بوده که جنبه حقوقی را شامل می‌شود. مقاله نفقه و نیازهای درمانی زوجه، نوشته صادقی مقدم و امیرحسینی (۱۳۹۴) نیز در یکی از باب‌های مصادیق نفقه زوجه است که علاوه بر حقوقی بودن این مسئله، آرا و نظر فقها را نیز بررسی می‌کند. مقاله واکاوی فقهی در ملاک تعیین نفقه و مصادیق آن با نگاه تطبیقی بر آرای فقهای اسلامی، نوشته کاظم پورفرد و جمشیدی شه‌میری (۱۳۹۰) به منظور استحکام نظام خانواده و حقوق و وظایفی که متوجه طرفین عقد نکاح انجام شده است. نوشتار حاضر به واکاوی تطبیقی آرای فقهای امامیه و اهل تسنن می‌پردازد و در

بی پاسخ‌گویی به این سؤال است که ملاک و معیار تعیین مقدار نفقه در آرای فقهای اسلامی چیست و نفقه شامل کدام دسته از مایحتاج زن می‌شود.

پژوهش حاضر مصادیق نفقه زوجه در فقه امامیه را بررسی می‌کند و از نظر عدم تطبیقی بودن گستره مصادیق نفقه با پژوهش‌های مذکور متمایز است. روش تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی است و گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. مشکلات پیش‌رو در تحقیق حاضر، نبود منبع کافی برای مصادیق جدید نفقه و عربی بودن تمام منابع دست اول است.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. نفقه در لغت

نفقه به معنای آنچه صرف هزینه عیال و اولاد کنند، هزینه زندگی زن و فرزندان، روزی و مایحتاج معاش آمده است. در علم لغت برای واژه نفقه ریشه‌های متفاوتی را بیان کرده‌اند. (شركونی البنانی، ۱۳۳۱) «ونفق الشئ نفقا؛ از میان رفتن»، «انفقت؛ آن را از بین بردم»، «نفق الشئ ونقد؛ رفت و تمام شد» (جوهری، ذیل واژه «ن ف ق»). جوهری میان موارد کاربرد کلمه نفقه تفاوت قائل شده و می‌نویسد: «نفقت الدابة تنفق نفوقاًای ماتت، و نفق البیوع نفاقاً بالفتح ای راج؛ هنگامی که این واژه در مورد حیوان به کار رود به معنای مرگ و هلاک حیوان است و اگر در مورد معامله‌ای به کار رود به معنای شیوع و رواج آن است. در تعریفی آمده است: «ما انفقت واستنفقت علی العیال ونفسک؛ یعنی آنچه برای خود و خانواده هزینه می‌شود» (فراهیدی، ۱۴۰۹، ۱/۱۷۷).

۲-۲. نفقه در اصطلاح

فقهای امامیه نفقه زوجه را به معنای غذا، لباس، مسکن و... گرفته‌اند. (ر.ک.، محقق حلی، ۱۴۰۸، ۳۱۹/۱؛ بی‌تا، ۳۱۵/۲) «فقهای عامه نفقه را چنین تعریف می‌کنند: «فی اصطلاح الفقهاء هی اسم للشئ الذی ینفقه الانسان علی عیاله وزوجته واقاربه ومملوکه ویشمل الطعام والکسوة ولسکنی» (خالد و نجا، ۱۳۸۴ هـ.ق، ص ۱۲۶). در اصطلاح فقهای عامه نفقه چیزی است که انسان برای خانواده و همسر و نزدیکان و بندگان خرج می‌کند و شامل خوراک و پوشاک و مسکن می‌شود.

در جواهر الکلام آمده است: «مايحتاج زن از جمله غذا، البسه، مسکن، خادم و وسائل آشپزی که به طور متعارف با وضعیت زن در آن شهر متناسب باشد» (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۲۰). شهید ثانی می‌فرماید: «الواجب علی الزوج القيام بما تحتاج اليه المرأة التي تجب نفقتها— من طعام وإدام وكسوة واسكان وإخدا م وآلة الدهن و التنظيف من المشط والدهن والصابون دون الكحل والطيب والحمام إلامع الحاجة اليه لبرد ونحوه — تبعاً لعادة أمثالها من بلدها المقيمة بها»؛ یعنی مصادیق دیگر به آن اضافه کرده است مانند وسائل تنظیف و آرایش از جمله: شانه، کرم، صابون و هزینة حمام در صورت نیاز» (عاملی، ۱۳۸۲، ۲/۳۹۹).

در تحریر الاحکام در تعریفی کوتاه بدون ذکر مصادیق این‌گونه آمده است: «آنچه زن بدان نیازمند است و در شأن چنین زنی در آن شهر است». (علامه حلی، ۱۴۲۰، ۲/۴۷) این تعاریف گویای آن است که مفهوم نفقه، مفهومی عرفی است و شارع مقدس آن را به عرف واگذار کرده است که عنصر زمان و مکان در آن نقش تعیین‌کننده‌ای دارد و قرآن کریم هم آن را تأکید می‌کند؛ زیرا تمام آیاتی که مسئله نفقه را مطرح می‌کنند آن را احاله به عرف داده‌اند. برای مثال در تفسیر آیه ۱۹ سوره نساء آمده است: «و عاشروهن بالمعروف». این آیه خطاب به بدرفتاری مردم جاهلیت با زنان آمده است و مقصود از معاشرت نیکو، انصاف در تقسیم نفقه و رفتار و گفتار پسندیده است (طبرسی، ۱۳۷۷، ۱/۵۶۹). در تفسیر اطیب البیان آمده است: «مفاد این آیه امر به حسن معاشرت با زن هاست هر چند قلباً از آنها رنجش پیدا کنند و مراد از معروف این است که در حقوق آنها کوتاهی نکنند از نفقه و کسوه و سکنی و سایر حقوق آنها و چه بسیار از شوهرها هستند که به واسطه یک امر جزئی به‌ویژه اموری که حق ندارند مثل اینکه چرا غذا طبخ نکرده یا جاروب نکرده‌ای یا نحو اینها بهانه می‌گیرند و اعتضال می‌جویند و در حق آنها کوتاهی می‌کنند بلکه آنها را اذیت می‌کنند» (طیب، ۱۳۷۸، ۴/۴۰).

فضل بن الحسن طبرسی معروف را این‌گونه تعریف می‌کند: «و عاشروهن بالمعروف؛ با آنها درآمیزد به نیکی». معروف این است که او را نراند و سخن بد به او نگوید و با او گشاده‌رو باشد (طبرسی، ۱۳۷۷، ۵/۷۷). در این آیه آمده است: «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ،

لا تکلف نفساً الاّ وسعها» (بقره: ۲۲۳). علامه منظور از کلمه مولود را پدر طفل و رزق و کسوه را خرجی و لباس می‌داند و خدای عزوجل این خرجی و نفقه را مقید به معروف کرد؛ یعنی متعارف از حال چنین شوهر و چنین همسری (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۳۱۶/۲). افراد واجب‌النّفقه از نظر اسلام به دو دسته تقسیم می‌شوند: افرادی که از طریق سبب با انفاق‌کننده نسبت دارند و فقط شامل زوجه دائمی می‌شوند، اما وجوب پرداخت نفقه در عقد موقت مشروط به شرط نفقه در عقد است؛ افرادی که از طریق نسب با انفاق‌کننده نسبت دارند مانند والدین و اولاد که واجب‌النّفقه هستند.

۳. اسباب نفقه

اسباب وجوب نفقه بنابر همه مذاهب اسلامی سه چیز است: پیوند زناشویی، خویشاوندی و مالکیت (شهید ثانی، ۱۴۱۰هـ.ق، ۴۳۸/۶) که با حصول یکی از اسباب پرداخت نفقه واجب می‌شود.

۴. زوجیت

در ازدواج دائم براساس منابع و اقوال فقها، پرداخت نفقه به سبب زوجیت واجب است. زوجیت یعنی، زن در نکاح دائم باشد؛ زیرا در نکاح منقطع، زن واجب‌النّفقه مرد قرار نمی‌گیرد مگر با شرایطی. (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ۳۱۳/۲) فقهای امامیه در وجوب نفقه زوجه، دائمی بودن عقد را لازم می‌دانند و رأی مخالفی در اینجا مشاهده نشده است. به نقل از صاحب جواهر اینجا هم اجماع منقول است و هم اجماع محصل (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۰۳/۳۱؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۷، ۲۲۳/۲).

در کتاب شرایع در مورد تمکین زوجه آمده است: «هو التخلیة بینها و بینة بحیث لا تحضّ موضعاً ولا وقتاً». (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۳۴۷/۲) شهید نیز در عقد دائم، نفقه را مشروط به تمکین کامل می‌داند: «بشرط التمکین الکامل فی کلّ زمان و مکان یسوغ فیه الاستمتاع» (شهید ثانی، ۱۴۱۰هـ.ق، ۴۶۵/۲). به شرط تمکین کامل در هر زمان و مکانی که استمتاع از زوجه جایز

باشد و تمکین در مقابل نشوز است و نشوز در اصل به معنای ترفع است که سرکشی، ترجمه مناسبی برای آن است؛ یعنی زن مطیع نبوده، اوامر او را اطاعت نکرده و از او تمکین نکند.

۵. وجوب نفقه زن در آیات و روایات

در قرآن کریم، آیات متعددی درباره وجوب نفقه زن نازل شده است: «مادران فرزندان خود را دو سال تمام شیر می دهد. این برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند و برای آن کس که فرزند برای او متولد شده (پدر) لازم است خوراک و پوشاک مادر را به طور شایسته (در مدت شیردادن) بپردازد (حتی اگر طلاق گرفته باشد)». (بقره: ۲۳۳) علامه فرمود: «... مراد از رزق، همان غذایی است که انسان می خورد، جامه ای است که می پوشد تا خود را با آن از سرما و گرما حفظ نماید» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۲۷۳/۴). در ادبیات عرب کلمه علی برای وجوب استعمال می شود و مراد از مولود، پدر است (حلی و سیوری، ۱۴۲۵). بنابراین، مراد از: «علی المولود رزقهن و کسوتهن» دلالت بر وجوب نفقه زن بر مرد است. «أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ؛ آنها را هر جا خودتان سکونت دارید و در توانایی شماست سکونت دهید (طلاق: ۶). آنان که امکانات وسیعی دارند باید از امکانات وسیع خود انفاق کنند و آنها که تنگدست هستند از آنچه که خدا به آنها داده است، انفاق کنند.» «الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهن على بعض و بما أنفقوا من أموالهم؛ مردان، سرپرست و نگهبان زنانند به دلیل برتری هایی که خداوند (از نظر نظام اجتماع) برای بعضی نسبت به بعضی دیگر قرار داده است و به دلیل انفاق هایی که از اموالشان (در مورد زنان) می کنند» (نساء: ۳۴). قوام بر غیر، همان متکفل به امر دیگری بودن است از جمله نفقه، کسوه و... «بما أنفقوا من أموالهم یعنی، از اموال مردان برای زنان است». «قد علمن ما فرضناها عليهم في أزواجهم» (احزاب: ۵۰)، این دلیل بر وجوب نفقه است (طوسی، ۱۳۸۷). این آیات، نفقه زن و فرزندان را برعهده شوهر گذاشته و بر او واجب کرده است تا به قدر توان در تأمین زندگی آنان بکوشد. روایات بسیاری نیز درباره وجوب نفقه زن وارد شده است. حریمی می گوید: «به امام صادق عليه السلام عرض کردم

آنکه نفقه‌اش بر من لازم است و در صورت نپرداختن بر آن مجبور می‌شوم، کیست؟ آن حضرت فرمود: «الوالدان و الولد و الزوجه؛ پدر و مادر، فرزند و همسر (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۱/۲۴۸). در پاره‌ای از روایات، نفقه حق زن شمرده شده و شوهر مکلف است مخارج همسرش را بپردازد و خوراک و پوشاک او را تأمین کند (مجلسی، ۱۴۰۱، ۱۰۰/۲۵۴).

۶. اقوال فقها

اقوال فقها را می‌توان به دو بخش دسته‌بندی کرد:

قول اول، فقهاییی که مصادیق نفقه زوجه را منحصر به همان مصادیقی که در روایات آمده است، می‌دانند. همان‌گونه که اشاره شد در روایات آمده است که مصداق نفقه خوراک، پوشاک، مسکن، خادم، عطر، حمام و... به اندازه نیاز و شأن زن است. مصداق را در سه‌گانه خوراک، پوشاک و مسکن معرفی می‌کنند. سید علی طباطبایی فرمود: «لاتقدير للنفقة الواجبه، بل يجب بذل الكفايه من الطعام و الكسوه و المسكن» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۲/۲-). شهید اول: «و الواجب القيام بما تحتاج اليه المراه من طعام و ادم و كسوه و اسكان و اخدام و آله الدهن تبعاً لعاده امثالها من بلدها» (علامه حلی، ۱۴۲۰، ۲/۴۷). محقق حلی نیز به همین بیان ضابطه نفقه زوجه را «القيام بما تحتاج اليه المراه من طعام و ادم و كسوه و اسكان و اخدام و آله الادهان تبعاً لعاده امثالها من اهل البلد» (محقق حلی، ۱۳۹۶، ۲/۳۴۹) معرفی کرده است. چنین مقداری گویی حد کفایتی است که براساس روایات، مقدار آن مشخص شده است. ملاک آن نیز عرف و شأن خانواده یا اهل بلاد زن است.

قول دوم، فقهاییی که هستند که مصادیق نفقه زوجه را براساس ملاک احتیاج زن مشخص می‌کنند و مصادیق را محدود به روایات نمی‌دانند. امام خمینی رحمته الله عليه در رابطه با مصادیق نفقه می‌فرماید: «نفقه شرعاً اندازه‌ای ندارد بلکه ضابطه این است که شوهر به آنچه زن احتیاج دارد از طعام، خورش و... قیام کند. در تمام موارد شایسته است عرف و عادت ملاحظه گردد». (موسوی خمینی، بی‌تا، ۲/۳۱۵). ملاک از نظر ایشان عرف و عادت است. از آنجاکه عرف و عادت در هر عصر

و زمانی متفاوت است، پس مصداق آن را باتوجه به روایات نمی‌توان مشخص کرد؛ زیرا در روایات اگر به برخی مصادیق اشاره شده است متناسب با عرف آن عصر بوده است. ابن‌ادریس در این باره فرموده است: «دلیل بر عدم مقدار برای نفقه، قول خداوند متعال است که فرمود: "و عاشروهن بالمعروف"؛ یعنی به آنچه که در نزد مردم متعارف است. همچنین در مقدار نفقه، اصل برائت ذمه زوج از مقدار است» (کرکی، ۱۴۱۰، ص ۶۵۵). ابن‌ادریس نیز براساس قول خدای تعالی که فرمود: «عاشروهن بالمعروف» ملاک نفقه زوجه را عرف معرفی کرده است و این عرف در هر زمانی متفاوت است.

۷. مصادیق نفقه زوجه

غذا: غذا باید به مقداری باشد که زن سیر شود و از نظر کیفیت و کمیت به شئون زن و عرف و عادت بستگی داشته و متناسب با زمان و مکان باشد. شهید اول در این مورد می‌فرماید: «مرجع در خوراک زن این است که رفع نیاز و گرسنگی او شود». (شهیدثانی، ۱۴۱۳، ص ۲۰۴)

- خورش: حق زن این است که خورش و غذا را از شوهر دریافت نماید اگرچه نخورد و زوجه با دریافت کردن، مالک آنها می‌شود، پس می‌تواند هرگونه که بخواهد در آن تصرف کند. (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۳۳)

- لباس: لباس از نظر جنس و تعداد به عرف و عادت محل بستگی دارد. علامه حلی درباره پوشاک زنان صاحب تجمل فرموده است: «اگر زوجه به حریر، کتان و ابریشم برای مدتی یا دائمی نیاز داشته و عادت دارد، پس اقرب الزام نمودن شوهر است در صورتی که توانایی داشته باشد». (علامه حلی، ۱۴۲۰، ۴/۴۷)

- فراش: فراش یعنی، فرش، بستر و رختخواب. امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌فرماید: «و همچنین فرش و روانداز که برای زوجه بر روی زمین گسترده می‌شود و زوجه برای خوابیدن مانند لحاف و متکا و آنچه بر روی آن می‌خوابد، باید برایش فراهم شود و مرجع در مقدار و جنس و وصف آنها عرف و عادت هم‌ردیفان زوج است». (موسوی خمینی، بی‌تا، ۲/۳۱۶)

- مسکن: مسکن عبارت است از مسکن ملکی یا استیجاری که با شئون و احتیاجات زوجه از هر لحاظ متناسب باشد. امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید: «زن حق دارد از شوهر خانه‌ای مستقل درخواست کند که در آن هوو یا سایرین در خانه نباشد و خانه یا اتاقی بخواهد که موافق آن جداگانه باشد».

- وسایل پختن و آشامیدن: امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید: «وسایل و ادواتی که زوجه به آنها احتیاج دارد آنچه برای او به حسب نیازهای شهری که در آن سکونت دارد، متعارف است و باید ملاحظه گردد» (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ۲/۳۱۶). علامه حلی درباره انواع و جنس این ابزار فرمود: «وسایل پختن و آشامیدن همچون دیگ، ملاقه و به گونه‌ای که لازم و کافی است جنس آن از سفال، آهن و چوب باشد».

- وسایل تنظیف: فقها در این مورد وسایلی مانند شانه و صابون و موادی مانند کرم را جزء نفقه ذکر کرده‌اند، ولی درباره موادی که جنبه تزئین اضافی دارد مانند عطریات و سرمه‌جات به عدم لزوم آن تصریح کرده‌اند. صاحب جواهر می‌فرماید: «وسایل تنظیف عبارت است از: شانه و روغن، اما سرمه و عطر واجب نیست و تهیه پاک‌کننده دندان‌ها بر زوج واجب است» (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۳۲).

- خدمتکار: وجوب خدمتکار برای زوجه محدود به دو مورد است: زوجه بلندمرتبه بوده و از خانواده‌ای محترم باشد؛ زوجه بیمار بوده و به خدمتکار نیاز داشته باشد. (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۳۶) صاحب جواهر می‌فرماید: «زوج می‌تواند کارگر منزل استخدام کند یا عاریه بگیرد یا اینکه خود کارهای زوجه را انجام دهد» (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۳۶).

معالجه و درمان: آیا در صورت بیمار شدن زوجه، مخارج و مداوا به عهده زوج بوده و جزء نفقه است یا خیر. در پاسخ به این سؤال، نظر فقها مختلف است و در این مورد تردید کرده‌اند. نظر امام خمینی رحمته الله علیه این است: «در امراض عادی هزینه مداوا جزء نفقه است، اما در امراض صعب‌العلاج که مستلزم پرداخت هزینه‌های سنگین است، تردید نموده‌اند» (موسوی خمینی، بی تا، ۲/۳۱۷).

برخی دیگر از فقها مانند شیخ طوسی به طور صریح مخارج مداوا را جزء نفقه محسوب نکرده است و شوهر را به پرداخت آن ملزم نمی‌کند. مرحوم محمد حسن نجفی در جواهرالکلام با طرح ضابطه‌ای کلی، موارد استثنا شده در بیان فقهای پیشین را نمی‌پذیرد. ایشان می‌گوید: «اگر مدرک و دلیل در مقدار نفقه معاشرت به نحو پسندیده معروف: "وعاشروهن بالمعروف" و اطلاق دلیل انفاق باشد، صحیح این است که پرداخت هزینه تمام موارد (حتی هزینه دارو و معالجه و اجرت حمام و حجامت) واجب باشد و بلکه چیزهای دیگری که محدود و محصور نیست، پس صحیح این است که همه موارد نفقه را به شأن همسری و انفاق شوهران به زنانشان مربوط دانست که به طور معمول صورت می‌گیرد. هرگز به شدت دوست داشتن همسر و اموری اینچنین ربط ندارد. هرگز فرقی نیست بین آن مواردی از نفقه که ذکر کرده‌اند و آن مواردی که ذکر نکرده‌اند. این امر با مراعات شأن زن و مکان و زمان و مانند آن صورت می‌پذیرد و در صورت اختلاف و نزاع، آنچه حاکم شرع برای رفع خصومت تعیین می‌کند، پذیرفته خواهد بود وگرنه برای آنچه از فقهای پیشین شنیده‌ام نه اثباتاً و نه نفیاً دلیل خاصی که بتوان به آن اعتنا نمود، وجود ندارد» (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۱/۳۳۲).

۷-۱. مصادیق و مقادیر جدید نفقه برای زوجه

با پیشرفت علوم و تغییر سبک زندگی، نیازهای روزمره انسان‌ها تغییر کرده‌اند و نتیجه آنها بیشتر، پشترفته‌تر و پرهزینه شده است. آنچه امروزه در جوامع انسانی دیده می‌شود تنوع در همه چیز است. نیازهای اولیه انسان مانند خوراک، پوشاک و مسکن دور از این تغییرات و تنوعات نبود و پیشرفت دنیا امروز بر آنها هم اثر گذاشته است. به هر حال قبول این تغییرات و ایجاد تنوع در زندگی، هزینه‌های مادی و معنوی را برای افراد به دنبال دارد. نفقه زن برعهده شوهر است و این نفقه تأمین نیازهای اساسی و مهم زن در حد شأن او و در حد دخل شوهر است. نیازهای زن در زمان حاضر با توجه به عرف می‌تواند چیزی فراتر از تأمین خوراک، پوشاک و مسکن باشد. فقه در

مورد نفقه افراد مصادیق را بیان کرده است، ولی مسائل جدیدی مثل مواردی که بیان خواهد شد، خارج از مصادیقی است که در فقه بیان شده است.

- خوراک: خوراک که یکی از مصادیق بارز نفقه است شامل: خوردنی‌ها، نوشیدنی‌ها و غذا مانند نان، برنج و خورش را نیز شامل می‌شود. بعضی از فقها میوه‌ها را نوعی خوراک و تهیه آن را بر زوج واجب می‌دانند. (شهیدثانی، ۱۴۱۳، ۴۶۰/۸)

- پوشاک: پوشاک عبارت است از: پیراهن، شلوار، کفش، جوراب و مقنعه و هر آن چیزی که انسان می‌پوشد. آنچه که از ادله فقهی استفاده می‌شود تهیه پوشاک زوجه بر زوج واجب است. لباس زن باید به تعداد کافی و باتوجه به گرما و سرمای منطقه‌ای که در آن زندگی می‌کند، تهیه شود. بیشتر فقها در مقدار لباس، عرف و عادت غالب امثال زن را معتبر می‌دانند. (نجفی، ۱۳۹۶، ۳۳۰/۳۱)

- مسکن و لوازم منزل: علاوه بر مسکن، لوازم منزل یکی از مواردی است که در فقه به‌طور صریح به آن اشاره شده است. باتوجه به عموم ادله، انفاق و معاشرت به‌معروف، تهیه این لوازم بر زوج واجب است (جواهر الکلام) امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌فرماید: «و همچنین فرش و روانداز که برای زوجه بر روی زمین گسترده می‌شود و زوجه برای خوابیدن مانند لحاف و متکا و آنچه بر روی آن می‌خوابد، باید برایش فراهم گردد و مرجع در مقدار و جنس و وصف آنها عرف و عادت هم‌ردیفان زوج است» (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ص ۳۱۶).

- خادم: در ملاک خادم نیز شأن و نیاز زن به دلیل بیماری بیان شده است.

- هزینه تنظیف و آرایش: اگر آرایش و رفتن آرایشگاه برای مرد است بر مرد است که هزینه را به اندازه توان متقبل شود، اما اگر آرایش برای مجلس عروسی است و مرد توان مالی دارد، می‌تواند هزینه را متقبل شود و اشکال ندارد، اما اگر این عرف برخلاف شرع است، شرع بر عرف مقدم است و مرد باید از این هزینه سرباز زند.

- زیورات: در کلام ائمه علیهم السلام توصیه مؤکد به زنان شده است که خود را بیارایند هرچند با یک گردن بند ساده. امام صادق علیه السلام می فرماید: «سزاوار نیست که زن هیچ‌گاه بدن خود را بدون زینت گذارد اگرچه با آویزان کردن گردن بندی باشد و سزاوار نیست که دست زن بدون رنگ باشد اگرچه با کمی حنا باشد و اگر آن زن پیر کهنسال بوده باشد» (حرعاملی، بی تا، ۴۱۵/۱).

دارو و درمان: آیت‌الله خویی می فرماید: «ظاهر این است که نفقه واجب بر مرد، اجرت حمام در زمان نیاز زن به تنظیف است و اجرت طبیب هنگام نیاز زن واجب است». (موسوی خویی، ۱۴۱۰، ۲/۲۸۸) مواردی مانند عمل جراحی برای زیبایی چشم، بینی و سایر موارد بر مرد واجب نیست مگر اینکه برای زن ضروری باشد.

تحصیل: یکی از مسائلی که امروزه نمی‌توان از آن چشم پوشید مسئله تحصیل زن به‌ویژه تحصیلات عالیه وی است. علم‌آموزی از ابتدای خلقت آدم ابوالبشر مورد تأکید خداوند و پیامبران و سپس ائمه معصومین بوده است. در روایات اسلامی آمده است: «طلب العلم فریضة علی کل مسلم؛ جست‌وجو و طلب علم بر هر مسلمان واجب است» (طوسی، بی تا، ۵۲۱/۱). در مورد آشنایی زنان با مسائل و علوم روز در راستای انجام وظایف مادر و همسری چنین مسئله‌ای مطرح است؛ یعنی برای تحصیل آنچه زن از علوم برای اداره کردن زندگی لازم دارد محدوده‌ای است که مرد ملزم به تأمین آن است.

ماشین و مرکب: بنابر موقعیت زمانی، مردم قدیم و روستاها برای رفع نیاز خویش از مرکب استفاده می‌کردند، حتی برای نیاز هر نفر یک مرکب نیز در اختیار خود قرار می‌دادند و زن هم استثنا نبود، حتی برای زن هم مرکبی تهیه می‌شد تا نیازهایش را برطرف کند. این به معنای آن نبود که مرکب از آن خود زن باشد بلکه مال اباحه مرد بود که در اختیار زن برای تصرف وی قرار می‌گرفت. در بحث ماشین در فقه به صراحت بیان نشده است که ماشین جزء حقوق نفقه زن است، اما با در نظر گرفتن عرف، عادت و شأنیت زن، مرد در حد توان موظف به تغییر کیفیت در تأمین این نیاز است، اما خواستن خودرو از همسر به دلیل اینکه دیگر زنان هم دارند، درخواست بیجایی است.

- ورزش: ورزش کردن یکی از فعالیت‌های است که دین اسلام تأکید زیادی بر آن دارد. در سوره انفال آیه ۶۰ خداوند درباره لزوم تقویت بنیه رزمی و نظامی می‌فرماید: «واعدوا لهم ما استطعتم من قوه؛ در برابر آنها (دشمنان) آنچه توانایی دارید از نیرو آماده سازید». زن باید سلامت و رشد بدنی داشته باشد، هم در رابطه با سلامت وجودی خود و هم در رابطه با مقابله با دشمن. دشمنی که اگر نیاز به جهادی تدافعی با آن باشد و حفظ حیثیت و شرف مسلمانان یا جامعه اسلامی مطرح باشد زن و مرد و پیر و جوان نمی‌شناسد. حضرت علی علیه السلام که قدرت جسمانی را فقط وسیله‌ای برای تقرب به خداوند قرار می‌دهد در این باره می‌فرماید: «هنگامی که قوی می‌شوی بر طاعت خدا شو و هنگامی که ضعیف می‌شوی از معصیت خدا ضعیف شو». از آنجاکه ورزش لازمه سلامتی است همه باید به هر نحو مشروعی به آن بپردازند. زن نیز از هر راه مشروع می‌تواند با ورزش کردن به سلامتی خود بیافزاید، چه این ورزش در خانه باشد یا در ورزشگاه، اما در کتب فقهی، ادله‌ای برای اثبات این امر با عنوان نفقه وجود ندارد، پس هر آنچه را که مرد موظف به تهیه آن می‌شود از بعد عمل اخلاقیات است نه ادای فریضه شرعی.

- گردش و سفر: گردش و سفر ممکن است به چندین منظور انجام شود: برای انجام عبادات؛ برای علم‌آموزی و کسب دانش‌های مختلف از طریق سیر در زمین. «قطعاً پیش از شما سنت‌هایی بوده و سیری شده است، پس در زمین بگردید و بنگرید که فرجام تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است» (آل عمران: ۱۳۷)؛ کسب فواید (از بین بردن و برطرف کردن غم‌ها، به دست آوردن زندگی، علم، اخلاق، همنشینی با افراد بزرگوار، کسب مال و...)؛ گردشگری صنعت مهمی است که تأثیر مهم آن و نقشش در ایجاد فرصت‌های کاری بر هیچ کس پوشیده نیست. خداوند سبحان می‌فرماید: «اوست کسی که زمین را برای شما آرام گردانید، پس در فراخنای آن رهسپار شوید و از روزی خدا بخورید و رستاخیز به سوی اوست» (ملک: ۱۵).

در سفر نوع اول، هرگاه این سفرها واجب شود زن بدون اذن شوهر می‌تواند برای انجام آن اقدام کند، اما تأمین هزینه برعهده مرد نیست بلکه مکلف باید خود تأمین هزینه کند. (نجفی،

۱۳۹۶، ۳۱/۳۰۴) انواع دیگر سفرها نیاز به اذن همسر دارد و اگر مرد خودش تمایلی برای تقبل این هزینه‌ها داشته باشد، می‌تواند این هزینه‌ها را به عهده بگیرد و در غیر این صورت وظیفه‌ای در قبال این مخارج ندارد. در مورد دیگر امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌فرماید: «مخارج سفر زن اگر بیشتر از مخارج وطن باشد با شوهر نیست و اگر شوهر مایل باشد که زن را به سفر ببرد باید خرج سفر او را بدهد» (مسئله ۲۴۱۵).

مخارج دیگر: شیخ طوسی در کتاب مبسوط درباره زکات فطره می‌گوید: «هر کس نفقه‌اش بر دیگری واجب است، زکات فطره‌اش نیز بر او واجب است». در مورد کفن می‌گوید: «کفن زن بر شوهر است؛ اگرچه از خود مال داشته باشد و همچنین اگر زن را به شرحی که در کتاب طلاق گفته می‌شود طلاق رجعی بدهند و پیش از تمام شدن عده، زن بمیرد، شوهرش باید کفن او را بدهد». زوجه از باب نفقه بیش از مسکن و لباس و غذای متعارف و متناسب با شأن خودش و هزینه درمان‌های متعارف، حق مطالبه چیزی از شوهر ندارد.

۸. نتیجه‌گیری

برخی در مصادیق نفقه براساس روایات حد آن را خوراک، پوشاک و مسکن می‌دانند و در ضابطه مقدار آن هم، ملاک را عرف جامعه و شأن زن معرفی کرده‌اند. این دیدگاه در مورد فقهای گذشته است که روال زندگی تحول چندانی نداشته است. دسته دیگری از فقها تأکید بر خوراک، پوشاک و مسکن ندارند و نیاز زن و عرف و شأن زن را ملاک معرفی کرده‌اند که البته نیاز است دقیق‌تر به آن پرداخته شود. برای مثال نیازهایی مانند وسایلی که می‌توان مصداق خدمتکار آنها را لحاظ کرد مانند ماشین لباسشویی، جارو برقی و دیگر وسایل را جزء نفقه زن به حساب آورد البته با توجه به رواج استفاده از این وسایل خدماتی و تهیه آن برعهده مرد است و در قالب جهیزیه، زن مجبور به تهیه آن نشود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. مترجم: مکارم شیرازی. ناصر.
۱. ابوجعفر محمد بن طوسی (بی تا). الأمالی للطوسی. قم: دارالثقافه.
 ۲. جوهری، اسماعیل بن حماد (بی تا). صحاح اللغه. بی جا: بی نا.
 ۳. حسن خالد، و عدنان نجا (۱۳۸۴ق). احکام الاحوال الشخصیه فی الشریعه الاسلامیه و ما یجرى علیه العمل فی المحاکم الشرعیه الاسلامیه. بیروت: المكتبة التجاری للطباعه و التوزیع و النشر.
 ۴. حلی، حسن بن یوسف مطهر اسدی (۱۴۲۰). تحریر الاحکام الشرعیه علی المذهب الامامیه. قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
 ۵. حلی، سیوری مقداد بن عبدالله (۱۴۲۵). کنز العرفان فی فقه القرآن. قم: مرتضوی.
 ۶. خلیل فراهیدی (۱۴۰۹). کتاب العین. بی جا: مؤسسه دارالهجره.
 ۷. شرکونی البنانی السعید الخوری (۱۳۳۱). اقرب الموارد. بیروت: انتشارات السیوعیه.
 ۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۱۳). الخصال. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
 ۹. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه.
 ۱۰. طبرسی فضل بن حسن (۱۳۷۷). جوامع الجامع. قم: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
 ۱۱. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المكتبة المرتضویه لاحیا الآثار الجعفریه.
 ۱۲. طوسی، ابوجعفر محمد بن طوسی (بی تا). الأمالی للطوسی. قم: دارالثقافه.
 ۱۳. طبیب، عبدالحسین (۱۳۷۸). اطیب البیان. تهران: انتشارات اسلام.
 ۱۴. عاملی، زین الدین (۱۳۸۲). الروضه البهیة فی شرح اللمعه دمشقیه. قم: انتشارات دارالتفسیر.
 ۱۵. عاملی، زین الدین (۱۴۱۳). مسالک الافهام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
 ۱۶. عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۰). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت.
 ۱۷. کرکی، محمد بن ادریس (۱۴۱۰). سرائر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
 ۱۸. مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۰). بحار الانوار. قم: مؤسسه الطبع و النشر.
 ۱۹. محقق، نجم الدین بن حسن (۱۴۰۸). شرایع الاسلام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
 ۲۰. موسوی خمینی، روح الله (بی تا). تحریر الوسیله. بی جا: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
 ۲۱. موسوی خویی (۱۴۱۰). منهاج الصالحین. قم: مدینه العلم.
 ۲۲. نجفی، محمد حسن (۱۳۹۶). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. قم: انتشارات اسلامی.